

Interventie

Lang Leve de Liefde, herhalingsmodule

Erkenning

Erkend door deelcommissie Jeugdgezondheidszorg, preventie en gezondheidsbevordering

Datum: 23-04-2020

Oordeel: Goed onderbouwd

De referentie naar dit document is: van de Griend, Stoelinga, Rinsum, Polet, Schutte (maart 2020).

Databank effectieve jeugdinterventies: beschrijving 'Herhalingsmodule Lang Leve de Liefde'. Utrecht: Nederlands Jeugdinstituut. Gedownload van ww.nji.nl/jeugdinterventies.

Inhoud

Inhoud	3
Samenvatting	4
Doelgroep	4
Doel	4
Aanpak	4
Materiaal	4
Onderbouwing	4
Onderzoek.....	5
1. Uitgebreide beschrijving	6
1.1 Doelgroep	6
1.2 Doel.....	7
1.3 Aanpak	8
2. Uitvoering	11
3. Onderbouwing	15
4. Onderzoek	22
5. Samenvatting Werkzame elementen	24
6. Aangehaalde literatuur	25
7. Praktijkvoorbeeld	27

Samenvatting

De Lang Leve de Liefde (LLL) Herhalingsmodule is een lespakket over liefde, relaties, veilig vrijen en seksualiteit voor de bovenbouw van het praktijkonderwijs en vmbo. Het is een vervolg op het LLL onderbouw-pakket, maar kan ook zelfstandig worden ingezet. Deze Herhalingsmodule bestaat uit een docentenhandleiding, werk- en informatiebladen, een leerlingenmagazine met zes lessen en vier films. Naast het voorkomen van soa's en grensoverschrijdend gedrag, is de Herhalingsmodule specifiek gericht op preventie van tienerzwangerschap en tienerouderschap.

De Herhalingsmodule is bedoeld voor leerlingen in de klassen 3 en 4 van het praktijkonderwijs en vmbo. Om aan te sluiten op de doelgroep zijn de zinnen en tekststukjes kort en het lettertype groot. Het taalgebruik is eenvoudig en er zijn veel doe-opdrachten.

De Herhalingsmodule is onderdeel van de LLL lesmethode, het meest gebruikte lespakket relationele en seksuele vorming in het voortgezet onderwijs in Nederland.

Doelgroep

De LLL Herhalingsmodule is ontwikkeld voor de bovenbouw van het praktijkonderwijs en vmbo basisberoepsgerichte leerweg (bb). Het lespakket kan ook gebruikt worden voor leerlingen in vmbo kaderberoepsgeleerde leerweg (kb), gemengde leerweg (gl) en theoretische leerweg (tl). Leerlingen zitten in leerjaar drie of vier en zijn 15-16 jaar oud.

Doel

Het doel van de LLL Herhalingsmodule voor bovenbouw praktijkonderwijs en vmbo, is het bevorderen van de seksuele gezondheid van jongeren vanuit een positieve insteek voor prettige, veilige en gewenste relaties en seks. Het voorkomen van soa's en grensoverschrijdend gedrag, ongewenste tienerzwangerschap, keuze bij ongewenste zwangerschap en jong ouderschap staat centraal.

Aanpak

De Herhalingsmodule ondersteunt bovenbouw praktijkonderwijs en vmbo scholen in het geven van lessen over relaties en seksualiteit met specifieke aandacht voor preventie tienerzwangerschappen. Daarnaast wordt middels de handleiding en de implementatie strategie aandacht besteed aan beleid en signalering.

Materiaal

De LLL Herhalingsmodule bestaat uit de volgende onderdelen:

- Leerlingenmagazine met zes lessen
- Docentenhandleiding, inclusief achtergrondinformatie over tienerzwangerschap, en over rechten en plichten van ouders
- Vier films
- Zes werkbladen en twee informatiebladen bij de lessen
- Vier extra werkbladen en vier extra informatiebladen

Onderbouwing

De seksuele gezondheid van jongeren kan bevorderd worden door zowel in te steken op positieve beschermende factoren als het voorkomen van risicofactoren als ongewenste tienerzwangerschap, soa's en grensoverschrijdend gedrag. Onder jongeren in de bovenbouw van het praktijkonderwijs en vmbo bestaan meer problemen met o.a. grensoverschrijdend gedrag, ontbreken van anticonceptie en het meemaken van een

tienerzwangerschap.

De interventie is ontwikkeld op basis van het Intervention Mapping protocol en is op basis van de Theory of Planned Behaviour en het Health Belief Model onderbouwd. De gebruikte methoden en strategieën in de interventie sluiten aan bij de specifieke doelen van de Herhalingsmodule. Door middel van zes lessen wordt ingespeeld op bepaalde sociale en cognitieve determinanten: kennis, risicoperceptie, locus of control, attitude, affect, sociale invloed en eigen effectiviteit/vaardigheden. De samenhang tussen deze determinanten heeft invloed op het voorkomen van grensoverschrijdend gedrag en het bevorderen van condoom- en anticonceptiegebruik van jongeren.

Onderzoek

Tijdens de planmatige ontwikkeling van de Herhalingsmodule op basis van het Intervention Mapping protocol, is er regelmatig onderzoek onder docenten, leerlingen en experts uitgevoerd. Er is een pre-productieonderzoek uitgevoerd in 2015, onder docenten en GGD professionals, om te onderzoeken wat voor soort lespakket geschikt zou zijn voor deze doelgroep. In 2016 is een pre-test uitgevoerd met de eerste les van de module, om te kijken hoe dit in de praktijk beviel en wat er aangepast moest worden. Als laatste is in 2018 een procesevaluatie uitgevoerd naar de eerste versie van het pakket. Aan de hand hiervan zijn enkele aanpassingen doorgevoerd.

1. Uitgebreide beschrijving

1.1 Doelgroep

Uiteindelijke doelgroep

De Lang Leve de Liefde (LLL) Herhalingsmodule is ontwikkeld voor de bovenbouw van het praktijkonderwijs en vmbo basisberoepsgerichte leerweg (bb). Leerlingen zitten in leerjaar 3 of 4 en zijn 15-16 jaar oud. Leerlingen van het vmbo kaderbasisgerichte leerweg (kb), gemengde leerweg (gl) en theoretische leerweg (tl) kunnen deze lessen ook krijgen.

Intermediaire doelgroep

De intermediaire doelgroepen zijn docenten en GGD-medewerkers. Er is een volledig implementatiestrategie op hen gericht om het implementatieproces te bevorderen (Schutte, 2017).

Afhankelijk van de school en schooltype worden de lessen verzorgd door docenten biologie, verzorging of door de klassenmentor. Er is een uitgebreide docentenhandleiding voor hen beschikbaar en een ondersteunende website (www.lesgevenindeliefde.nl). Docenten kunnen een training volgen bij GGD-medewerkers om deze lessen goed te kunnen geven.

GGD-medewerkers vormen een belangrijke schakel tussen de ontwikkelaars van de Herhalingsmodule en de scholen. Zij worden door Soa Aids NL getraind en ontvangen een 'digitale implementatie toolkit' met o.a. richtlijnen om hen te ondersteunen in het bevorderen van de implementatie van de Herhalingsmodule op scholen (onder aandacht brengen en trainingen geven).

Selectie van doelgroepen

De doelgroepselectie vindt plaats op onderwijsniveau. De interventie is geschikt voor klassen in de bovenbouw voor leerlingen op het praktijkonderwijs of vmbo bb, en eventueel vmbo kb, gl en tl.

Er zijn geen contra-indicaties van toepassing. Echter moet er wel extra aandacht worden besteed aan jongeren die negatieve (seksuele) ervaringen hebben. Het is daarom belangrijk dat vooraf wordt aangegeven dat deze lessen gegeven gaan worden, en dat leerlingen voor wie dit te dichtbij komt zich kunnen melden. Dan kan er in overleg worden besloten hoe hiermee kan worden omgegaan. Hoe een docent dit kan aanpakken, staat uitgelegd in de docentenhandleiding.

Betrokkenheid doelgroep

De (intermediaire) doelgroep is meerdere malen betrokken bij de ontwikkeling van de interventie.

Bij het pre-productieonderzoek zijn zes docenten en vier GGD-medewerkers geïnterviewd. Het doel was om een beeld te vormen van hoe de Herhalingsmodule eruit moest komen te zien; welke thema's belangrijk waren, werkvormen die goed werken, en aandachtspunten voor doelgroep en implementatie.

Met een conceptversie van de eerste les (leerlingenmagazine en films) is een pre-test uitgevoerd om te onderzoeken wat de doelgroep van de les vond, en wat er verbeterd moest worden. Hiervoor zijn er acht interviews gehouden met docenten uit de

bovenbouw van het praktijkonderwijs en in het vmbo. Daarnaast zijn er vier focusgroepen gehouden onder leerlingen.

Met de eerste complete versie is een procesevaluatie uitgevoerd om te kijken hoe het lespakket in de praktijk gebruikt werd, en hoe dit beviel. Data werd verzameld op zeven scholen door middel van: interviews met zeven docenten, vijf focusgroepen met leerlingen, zes klassenobservaties, drie docentenlogboeken en klassenvragen.

1.2 Doel

Hoofddoel

Het doel van de LLL Herhalingsmodule voor bovenbouw praktijkonderwijs en vmbo, is het bevorderen van de seksuele gezondheid van jongeren vanuit een positieve insteek voor prettige, veilige en gewenste relaties en seks. Het voorkomen van soa's en grensoverschrijdend gedrag, ongewenste tienerzwangerschap, keuze bij ongewenste zwangerschap en jong ouderschap staat centraal.

Subdoelen

De subdoelen zijn:

1. Jongeren gebruiken consequent en correct condooms om soa's en ongewenste tienerzwangerschap te voorkomen.*
2. Jongeren gebruiken consequent en correct anticonceptie (voorbehoedsmiddelen zoals de anticonceptiepil en spiraal) om ongewenste tienerzwangerschap te voorkomen.*
3. Jongeren hebben (te zijner tijd) gewenste seks als ze daar klaar voor zijn.
 - a. Jongeren kennen hun eigen wensen en grenzen.
 - b. Jongeren kunnen helder communiceren over wensen en grenzen.
 - c. Jongeren respecteren de wensen en grenzen van de ander.
 - d. Jongeren kunnen signalen van de ander over wensen en grenzen interpreteren.
 - e. Jongeren weten wat de gevaren van alcohol en drugs zijn met betrekking tot grensoverschrijdend gedrag.
4. Jongeren hebben prettige relaties wanneer zij daar klaar voor zijn.
 - a. Jongeren hebben regie over hun eigen seksualiteit binnen relaties.
5. Jongeren gaan goed om met een onbedoelde zwangerschap.
 - a. Jongeren communiceren over een onbedoelde zwangerschap.
 - b. Jongeren weten welke opties er zijn om om te gaan met een onbedoelde zwangerschap.
6. Jongeren (met een latente kinderwens) stellen ouderschap uit totdat ze erop voorbereid zijn.
 - a. Jongeren hebben een realistisch beeld van jong ouderschap.
7. Jongeren zoeken hulp en ondersteuning als ze vragen en/of problemen hebben met betrekking tot hun seksuele gezondheid en onbedoelde zwangerschap.
8. Intermediairs kunnen de Lang Leve de Liefde Herhalingsmodule aan laten sluiten bij de doelgroep.
 - a. Docenten zijn in staat de Lang Leve de Liefde Herhalingsmodule uit te voeren.

- b. GGD-medewerkers weten hoe ze de Lang Leve de Liefde Herhalingsmodule onder de aandacht moeten brengen bij scholen.

* Doel 1 en 2 zijn als twee losse doelen geformuleerd, omdat condoomgebruik (doel 1) is gericht op zowel het voorkomen van zwangerschap als soa's en andere voorbehoedsmiddelen, zoals de pil (doel 2), alleen op het voorkomen van zwangerschappen. Daarnaast zijn de doelen toegespitst op andere gedragingen. Condooms moet je kopen, bij je dragen, onderhandelen over het gebruik en daadwerkelijk gebruiken. De pil krijg je via een huisarts en neem je zelf in, maar hier speelt de onderhandeling bijvoorbeeld een minder grote rol. Ook maken de doelen onderscheid tussen jongens en meisjes. Doel 2 (anticonceptie), en de subgedragingen die daarbij horen, is specifiek op meisjes gericht, met een aparte ondersteunende rol van jongens terwijl doel 1 (condooms) en de bijbehorende subgedragingen zowel op jongens als meisjes gericht zijn.

Het is belangrijk dat alle onderdelen van de interventie uitgevoerd worden om de doelen van het lespakket te behalen. Deze doelen sluiten aan bij de drie thema's van de interventie: veilig vrijen (doel 1 en 2), relaties en seksualiteit & wensen en grenzen (doel 3 en 4), en zwanger- en ouderschap (doel 5 tot 7). Het is mogelijk dat de thema's tienerzwangerschap en tienerouderschap (nog) niet relevant zijn voor de leerlingen. Dit is afhankelijk van hun niveau en ervaringen. In dat geval zijn doelen 5 en 6, en daarmee lessen 5 en 6 van het lespakket niet aan de orde. Subdoel 7 blijft wel aan de orde omdat deze zich naast tienerzwangerschap ook richt op algemene problemen die jongeren kunnen hebben met betrekking tot hun seksuele gezondheid. Matrices met de gewenste gedragsuitkomsten van de Herhalingsmodule zijn op te vragen bij Soa Aids NL.

1.3 Aanpak

Opzet van de interventie

De LLL Herhalingsmodule bestaat uit zes lessen. Elke les neemt één of twee uren in beslag. De duur van de les hangt af van de beschikbare tijd, reacties uit de groep en in hoeverre het betreffende onderwerp voor de groep extra relevant is.

De Herhalingsmodule kan uitgevoerd worden in twee modules:

- Module één: Deze bestaat uit les één t/m vier. Dit is inhoudelijk een herhaling van de leerstof van LLL Onderbouw, maar aangepast op het (ontwikkelings)niveau van de leerlingen wat betreft thema's, oefeningen en vormgeving.
- Module twee: Deze bevat lessen vijf en zes, die gaan over preventie tienerzwangerschap en tienerouderschap.

Het is ook mogelijk om maar één van de twee modules te behandelen. Deze mogelijkheid wordt geboden om de kans op implementatie te vergroten. Het behandelen van alle zes lessen is wel gewenst voor een groter effect. Het overslaan van de module twee is afhankelijk van of de thema's tienerzwangerschap en tienerouderschap al relevant zijn voor de leerlingen.

Over het algemeen wordt er één les per week gegeven en komen in zes weken dus alle lessen aan bod. Als een school kiest om de lessen over een langere periode te verspreiden, is het belangrijk dat de docent extra aandacht aan herhaling besteedt.

Inhoud van de interventie

Werving

Vanaf december 2012 zijn seksualiteit en seksuele diversiteit opgenomen in de kerndoelen voor het voortgezet onderwijs. Het lesprogramma LLL geeft adequate invulling aan deze kerndoelen.

De Herhalingsmodule is een onderdeel van de LLL lesmethode. LLL is de meest gebruikte lesmethode over Relaties en Seksualiteit in het voortgezet onderwijs in Nederland.

Voor de werving worden de volgende strategieën gebruikt:

Scholen

- Uitgebreide informatie op de websites langlevedeliefde.nl en seksuelevorming.nl
- LLL stand op NiBi congressen voor biologiedocenten
- Onderdeel van het vignet 'relaties en seksualiteit' van de Gezonde School
- Jaarlijkse mailing naar scholen over LLL
- Nieuwsbrieven en informatieflyer
- Week van de liefde rond Valentijnsdag 14 februari, waarin schoolbreed aandacht wordt besteed aan relationele en seksuele vorming met ondersteuning van LLL lesmateriaal.

GGD-medewerkers

- Jaarlijks worden meerdere workshops georganiseerd om GGD medewerkers te trainen om LLL te promoten en daar waar mogelijk en wenselijk docenten te trainen om met LLL te werken. In 2018/ 2019 zijn hierdoor ruim 95 GGD medewerkers getraind.

Doelstelling

Deze Herhalingsmodule is aanvullend op het LLL onderbouwpakket. De redenen waarom deze Herhalingsmodule wordt aangeboden zijn:

- 1) Niet alle leerlingen ook het basispakket van LLL in de onderbouw hebben gehad. Deze Herhalingsmodule is echter goed te gebruiken als de stof nog niet eerder besproken is en sluit aan bij de vragen en belevingswereld van deze doelgroep.
- 2) Herhaling is bij de doelgroep van laagopgeleiden in de derde en vierde klas zeer belangrijk. Vaak hebben deze jongeren op deze latere leeftijd meer praktijkervaring, waardoor de lesstof relevanter wordt en andere vragen spelen waarop kan worden ingegaan. Jongeren uit deze doelgroep vergeten veel van de eerder aangeboden informatie. Op het moment dat het onderwerp dan relevant is, is herhaling cruciaal.

De Herhalingsmodule sluit aan op de seksuele ontwikkeling van de jongeren op dat moment. Dezelfde onderwerpen komen terug als in het basispakket. Echter is de Herhalingsmodule geen voortzetting van het basispakket, maar de content is (deels) aangepast op het niveau van de leerlingen op die leeftijd. De thema's over tienerouderschap en tienerzwangerschap zijn wel aanvullend t.o.v. het basispakket en vormen module 2 van de Herhalingsmodule.

Activiteiten

Lessen

De Herhalingsmodule bestaat uit zes lessen, deze zijn:

- Les 1 - Liefde en relaties. Deze les gaat over versieren, relaties, uitmaken en liefdesverdriet, veilig online contact en sexting.
- Les 2 - Wensen en grenzen. Deze les gaat over keuzes rondom de eerste keer, vormen van intimiteit, wensen en grenzen (aangeven, respecteren en communiceren).
- Les 3 - Veilig vrijen: Wat is dat? Deze les gaat over veilig vrijen, het voorkomen van soa en ongewenste zwangerschap en hulp zoeken.
- Les 4 - Veilig vrijen: Hoe doe je dat? Deze les gaat over condooms, anticonceptie, communicatie over veilig vrijen.

- Les 5 – Zwanger... en dan? Deze les gaat over zwangerschap, reactie en communicatie omgeving, keuzemogelijkheden en besluitvorming rondom zwangerschap.
- Les 6 - Jong een kind krijgen. Deze les gaat over oorzaken en gevolgen van tienerouderschap. Hierin wordt toekomstperspectief meegenomen, en welke zaken jongeren eerst op orde moeten hebben voordat het verstandig is om een kind te krijgen.

Om de doelen te bereiken is het belangrijk dat alle lesmaterialen gebruikt worden. Ze sluiten op elkaar aan en zo worden alle thema's behandeld op het gebied van relaties en seksualiteit. Ook in de lessen komen de drie thema's aan bod: veilig vrijen (les 3 en 4), relaties en seksualiteit & wensen en grenzen (les 1 en 2), en zwanger- en ouderschap (les 5 en 6). De lessen zijn ieder verschillende opgebouwd. De lesopbouw en aanpak wordt duidelijk uitgelegd in de docentenhandleiding. Elke les wordt ingeleid, met een uitleg waar de les over gaat. De lessen hebben allemaal een kernboodschap, die door docenten kan worden gebruikt als leidraad door de les. Na de inleiding komen per les verschillende onderdelen aan bod. Zo worden pagina's uit het leerlingenmagazine klassikaal of individueel gelezen, waarna deze onderwerpen worden nabesproken. De lessen zijn daarnaast interactief door bijvoorbeeld een klassikale quiz. Tijdens de verschillende lessen maken de leerlingen ook opdrachten, individueel of in groepjes uit het leerlingenmagazine of de werk- & informatiebladen. In sommige lessen zal een filmpje worden afgespeeld, waarin vragen aan bod komen. De docent zet de film op deze momenten op pauze om de vragen klassikaal door te spreken. De volgorde van deze onderdelen wisselt per les. Aan de lessen van LLL zijn geen huiswerkopdrachten gekoppeld. Elke les wordt aan het eind afgesloten door de docent. De leerlingen krijgen hier de kans om aan te geven wat ze van de les vonden. Ook wordt hen door de docent verteld wat er in de volgende les zal worden besproken.

De Herhalingsmodule bestaat uit de volgende materialen:

- Leerlingenmagazine
- Films
- Docentenhandleiding
- Werkbladen en informatiebladen

Alle materialen die worden gebruikt zijn uitgebreid beschreven in hoofdstuk 2.

2. Uitvoering

Materialen

Uitvoering

De LLL Herhalingsmodule bestaat uit de volgende materialen:

- Leerlingenmagazines (zes lessen met opdrachten, ervaringsverhalen, informatieve teksten, strips en een fotostrip die aansluiten op de belevingswereld van de jongeren. De zinnen en tekststukjes zijn kort en het lettertype relatief groot. Het taalgebruik is eenvoudig en er zijn veel doe-opdrachten).
- Docentenhandleiding (algemene informatie over de LLL Herhalingsmodule en bevat een uitwerking van de zes lessen met instructies en oefeningen, alle werk- en informatiebladen en extra informatie).
- Films (docudrama's die een bepaalde situatie in beeld brengen waar jongeren zich mee kunnen identificeren; interviews met jongeren die vertellen over de keuzes die ze hebben gemaakt rondom een ongewenste of onbedoelde zwangerschap)
- Zes werkbladen en twee informatiebladen bij de lessen
 - '10 gouden regels' (Les 1)
 - 'Wat wil je wanneer?' (Les 2)
 - 'Ongesteld zijn: Hoe zit dat?' (Les 3)
 - Bij Les 4 horen werkbladen:
 - 'Middelen tegen zwangerschap'
 - 'Wat doe je...als de ander niet veilig wil vrijen?'
 - Bij Les 5 horen informatiebladen:
 - 'Zwangerschap en bevalling'
 - '9 vragen over abortus'
 - 'Kaartjesspel' (Les 6)
- Vier extra werkbladen en vier extra informatiebladen
Deze kunnen worden ingezet als verdieping bij een les, of als er specifieke vragen spelen in een klas.
 - Extra werkbladen
 - 'Zorg goed voor jezelf'
 - 'Maagd zijn en het maagdenvlies'
 - 'Penis en zo'
 - 'Vagina en zo'
 - Extra informatiebladen
 - 'De eerste keer'
 - 'Fijne seks: Hoe doe je dat?'
 - 'Als seks niet zo prettig is'
 - 'Porno'

Algemene informatie en ondersteuning voor docenten

- www.langlevedeliefde.nl
Hier vindt een docent alle informatie over de LLL lesmethode, en specifiek over de Herhalingsmodule. Daarnaast is het mogelijk om al het lesmateriaal gratis online te bekijken en te bestellen. Naast het informatieve aspect over het lespakket, is

de informatie op de website zo gepresenteerd dat docenten die nog niet met LLL werken enthousiast raken over het lespakket.

- www.seksuelevorming.nl
Website om leraren en scholen te ondersteunen bij lessen over seksuele vorming. Bevat uitgebreide uitleg over de LLL Herhalingsmodule.
- www.lesgevenindeliefde.nl
Hier vindt een docent achtergrondinformatie, tips, films en ervaringsverhalen over lesgeven in de liefde.
- Info@langlevedeliefde.nl
E-mailadres voor vragen, opmerkingen of meer informatie over al het materiaal van LLL.

Werving

- Flyer: 'Herhalingsmodule Lang Leve de Liefde'.
- Informatiefolder voor docenten
- Trainingen voor docenten (Maakt deel uit van zowel de adoptie en implementatie fase. Door de training worden docenten enthousiast gemaakt om te werken met de LLL Herhalingsmodule)

Ondersteuning voor GGD professionals

- Train-de-trainer workshop voor GGD professionals die vervolgens scholen informeren over de LLL Herhalingsmodule.

Evaluatie

- Evaluatievragenlijst binnen de Toolkit voor implementatie van GGD-medewerkers. Deze vragenlijst kan naar docenten worden opgestuurd om na te gaan hoe zij de ondersteuning van GGD-medewerkers hebben ervaren. Dit draagt bij aan continuering van de interventie.

Locatie en type organisatie

De interventie is ontwikkeld om te worden gebruikt op scholen, in de bovenbouw van het praktijkonderwijs of vmbo bb. Het materiaal sluit aan op dit niveau.

De interventie kan eventueel ook worden gebruikt op vmbo kb, gl en tl. Het lespakket is voor deze leerlingen net zo relevant, ook al is het lesmateriaal ingestoken op een niveau qua taalgebruik en werkvormen, dat het geschikt is voor praktijkonderwijs en vmbo bb.

Opleiding en competenties van de uitvoerders

De uitvoerders van deze interventie zijn docenten (biologie, verzorging of klassenmentor) in de bovenbouw van het praktijkonderwijs of vmbo (bb). Voor docenten in het praktijkonderwijs en vmbo is een tweedegraads lerarenbevoegdheid vereist (hbo-lerarenopleiding of kopopleiding). Zij moeten didactische vaardigheden hebben, zoals het weten hoe ze een veilige sfeer kunnen creëren in de klas. Docenten moeten zich in kunnen leven in de belevingswereld van de doelgroep. Daarnaast moeten zij vaardigheden hebben om in te kunnen spelen op de onderwerpen, vragen en/of problematiek binnen hun klas.

Het lespakket is dusdanig ontwikkeld dat docenten in principe in staat zouden moeten zijn om de lessen zonder extra instructies te geven met behulp van de docentenhandleiding en de andere materialen. Mochten docenten behoefte hebben aan extra ondersteuning kunnen ze gebruik maken van de website www.lesgevenindeliefde.nl. Ook vormen GGD-medewerkers een belangrijke schakel

tussen het lespakket en de scholen. Er is de mogelijkheid voor docenten om extra ondersteuning te krijgen vanuit de GGD door middel van een training. Echter, 60% van de docenten die de lessen geven, hebben geen ondersteuning gehad van de GGD. Docenten die wel een docententraining hebben gevolgd van GGD'en voelen zich wel beter toegerust om de lessen te geven dan docenten die zo'n training niet gevolgd hebben (Schutte, 2017).

Kwaliteitsbewaking

Voor het geven van de lessen is een uitgebreide docentenhandleiding met achtergrondinformatie, uitleg per les hoe deze gegeven kan worden, wanneer/hoe films, informatie- en werkbladen te gebruiken, algemene lessuggesties, en tips.

De Herhalingsmodule is beschikbaar sinds 2018-2019. Voordat het lespakket beschikbaar werd is een procesevaluatie gedaan als basis voor de huidige module. Het lespakket wordt één keer in de 1-2 jaar proactief aan de hand van procesevaluaties geactualiseerd. Daarnaast ontvangt Soa Aids NL input van GGD-medewerkers/docenten wanneer hen iets is opgevallen of als zij vinden dat iets niet aansluit. Op basis daarvan en veranderingen in de actualiteit wordt de Herhalingsmodule ook geactualiseerd.

GGD-medewerkers spelen een belangrijke rol in de kwaliteitsbewaking door begeleiding en ondersteuning aan docenten. Zij enthousiasmeren scholen om met Lange Leve de Liefde te werken. Train-de-trainer workshops voor *GGD-medewerkers* ondersteunen hen hierbij. Meerdere GGD'en sluiten tegelijk aan zodat medewerkers leren van elkaar en elkaars aanpak. Het is een eendaagse training zonder terugkomdagen, maar de drempel om Soa Aids NL te benaderen met vragen is erg laag. Niet in alle regio's werken GGD'en met LLL. In dit geval kan het lespakket ook zonder training worden gebruikt. De lesmaterialen en docentenhandleiding zijn leidend. De informatiefolder die tijdens conferenties wordt uitgedeeld wordt ook gebruikt om docenten rechtstreeks te bereiken.

Randvoorwaarden

Voor het geven van de lessen van de Herhalingsmodule is een veilige sfeer in de klas belangrijk. In de docentenhandleiding staat uitleg hoe een docent dit kan creëren. Ook kan de website www.lesgevenindelifde.nl docenten online ondersteunen met uitdagingen en lastige situaties waar zij tegenaan kunnen lopen tijdens het lesgeven. Daarnaast hoort er bij les één het werkblad: '10 gouden regels'. Dit werkblad kan worden gebruikt om met elkaar in de klas regels op te stellen over hoe leerlingen met elkaar omgaan tijdens de lessen van LLL.

Daarnaast zijn er verschillende benodigdheden voor de lessen die aanwezig moeten zijn op de scholen. Om de films klassikaal af te kunnen spelen is een digibord of beamer met scherm benodigd en internettoegang. Voor andere klassikale opdrachten is een (digi)bord of flipover benodigd waarop kan worden geschreven en getekend.

Het is daarnaast het goed als de school een visie op seksuele vorming formuleert en beleid ontwikkelt om deze visie in de praktijk te brengen. Dit geeft leraren een kader waarbinnen zij kunnen handelen. Ook kunnen zij hiernaar verwijzen bij eventuele weerstanden van ouders of collega's. In de visie kan het doel van seksuele vorming beschreven worden. Een veilige school is, naast een veilige klas, ook belangrijk.

Implementatie

Voor LLL voor het voortgezet onderwijs is op wetenschappelijke basis een implementatiestrategie ontwikkeld waarbinnen de Herhalingsmodule is opgenomen

(Dissertatie Schutte, 2017). De planmatig-ontwikkelde implementatiestrategie biedt voor de verschillende stappen in het implementatieproces tools om het implementatieproces te bevorderen. Deze implementatiestrategie bestaat uit een Toolkit Implementatie voor de GGD'en.

De GGD is een belangrijke schakel tussen de lespakket-ontwikkelaars en de scholen. De GGD voert implementatie-bevorderende taken uit (docenten op de hoogte houden, enthousiast maken, de interventie laten uitvoeren en continueren) met behulp van de Toolkit die ontwikkeld is om hen hierbij te ondersteunen en om de uniformiteit van de implementatie aanpak te bewaken.

Soa Aids Nederland organiseert jaarlijks minimaal twee train-de-trainer workshops voor GGD-medewerkers, Daarnaast kunnen GGD'en ook een in-company training aanvragen. GGD'en brengen vervolgens LLL onder aandacht van scholen en trainen docenten om ermee te werken. LLL vormt voor GGD'en een instrument om doelstellingen rondom seksuele gezondheid van jongeren te realiseren.

De interventie is ingebed op de websites www.langlevedeliefde.nl en www.seksuelevorming.nl, en wordt onder de aandacht gebracht tijdens de Week van de Liefde. Scholen die zich voor deze week aanmelden krijgen een promotiepakket en lesmaterialen toegestuurd en besteden tijdens de week schoolbreed aandacht aan relationele en seksuele vorming.

Kosten

Al het materiaal is gratis te bekijken op www.langlevedeliefde.nl. Docentenhandleiding, werkbladen en infobladen zijn hier gratis online te downloaden. De films zijn online gratis te bekijken.

Per leerling moet er één leerlingenmagazine worden aangeschaft voor €1,40 per stuk. Verkoop gaat via de webshop van Soa Aids Nederland:

<https://webshop.soaids.nl/webwinkel/lang-leve-de-liefde>.

Daarnaast zijn er nog personele kosten voor de uren die een docent gebruikt om de lessen te geven. Per docent zijn er ongeveer 10 uren nodig voor het voorbereiden en geven van de lessen. Dit is als volgt opgebouwd:

- Voorbereidingstijd: 1-2 uur
- Module 1: 4-6 uur
- Module 2: 2 uur

De kosten voor de train-de-trainer workshop voor GGD-medewerkers, gegeven door Soa Aids Nederland zijn €25,- per deelnemer. GGD'en die trainingen aanbieden aan scholen bepalen hiervoor hun eigen prijs. Deze verschilt dan ook per GGD.

3. Onderbouwning

Probleem

Problemen qua seksuele gezondheid voor jongeren kunnen zijn: ongewenste tienerzwangerschap, grensoverschrijdend seksueel gedrag en soa's. Jongeren in lagere onderwijsniveaus ervaren vaker dan hoogopgeleide jongeren seksuele grensoverschrijding en hebben minder kennis over seks, soa's en anticonceptie (Graaf et al., 2017). Van meisjes op het praktijkonderwijs, heeft 18% seksuele dwang meegemaakt; van meisjes op het vmbo is dit 7% (Graaf et al., 2017). De jongeren zijn in ontwikkeling en experimenteren daarbij met seksueel gedrag. Echter, ze zijn zich vaak onvoldoende bewust van hun eigen grenzen, en de grenzen van de ander: ze weten niet hoe ze dit moeten herkennen of hoe ze dit moeten uitspreken (Movisie, 2018).

Daarnaast lopen lager opgeleide jongeren relatief veel risico op ongeplande zwangerschap. Ze gebruiken bij de eerste keer geslachtsgemeenschap vaker niets aan anticonceptiemiddelen, zoals condooms, de pil of spiraaltje, om zwangerschappen en soa's te voorkomen. Dit is 12% van de lager opgeleide jongens en 8% bij meisjes (Graaf et al., 2017). Ze hebben vaker te maken met ongeplande zwangerschap. Op het praktijkonderwijs is 4% van de meisjes ooit zwanger geweest (Graaf et al., 2017). Van de meisjes die wel eens geslachtsgemeenschap hebben gehad, zou in het praktijkonderwijs 63% het vervelend vinden zwanger te raken; op het vmbo is dit 82% (Graaf et al., 2017).

Een ongewenste zwangerschap op jonge leeftijd kan negatieve gevolgen hebben voor zowel de moeder als het kind. Tijdens de zwangerschap kan er stress optreden voor jongeren omdat zij een keuze moeten maken hoe met de zwangerschap om te gaan, zoals abortus of het kind zelf opvoeden. Hiernaast lopen zwangere tieners een verhoogde kans dat hun kindje rond de geboorte sterft of te vroeg wordt geboren (Loket Gezond Leven, n.d.). Tiernermoeders lopen een hoger risico op psychosociale problemen zoals depressie, eenzaamheid en isolement (NCJ, 2014). Tiernermoeders hebben vaak een laag of geen inkomen, omdat ze vaak hun school niet konden afmaken. Kinderen van tiernermoeders groeien vaker op onder ongunstige omstandigheden zoals armoede en andere problematiek en op risico op het hebben van tienerzwangerschappen (Gupta, Kiran en Bhal, 2008; NCJ, 2014).

Jongeren zelf geven aan dat seksuele voorlichting onvoldoende aan bod komt in de bovenbouw, terwijl ze er juist dan behoefte aan hebben (Cense, de Grauw en Vermeulen, 2019). In de bovenbouw is vaak geen seksuele voorlichting en is wat in de onderbouw is geleerd al weggezakt. Dit geldt zeker voor de groep van moeilijk lerende jongeren voor wie herhaling van lesstof extra belangrijk is (Schmeier & Bootsma, 2018).

Oorzaken

De seksuele problemen van grensoverschrijding, soa en ongewenste/ongeplande zwangerschap worden veroorzaakt door een aantal determinanten, die aan het begin van de interventie-ontwikkeling zijn onderzocht (pre-productie onderzoek): kennis, risicoperceptie, locus of control, attitude, affect, sociale invloed en eigen effectiviteit/vaardigheden. De samenhang tussen deze determinanten heeft invloed op grensoverschrijdend gedrag, condoom- en anticonceptiegebruik van jongeren. Dit komt overeen met de bevindingen van Vanwesenbeeck en collega's (1999). Zij gaven een

overzicht aan determinanten die seksueel gedrag en mogelijke risico's weer: opvoeding, attitude, zelfbeeld, eigen-effectiviteit, risicoperceptie, toekomstperspectief en de context.

Kennis en risicoperceptie

Zowel laagopgeleide jongens en meisjes hebben minder kennis over seksualiteit dan hun hoogopgeleide leeftijdsgenoten (Graaf et al., 2017). Dit is een belangrijke oorzaak voor seksueel risicogedrag (Graaf et al. 2005; Graaf et al., 2007; NCJ, 2014). Kennis over voortplanting, de menstruatiecyclus, anticonceptiemethoden, vormen van seksuele dwang en risico's en gevolgen van onveilige seks (soa's en zwangerschap) is een voorwaarde voor het kunnen maken van seksueel verstandige keuzes (NCJ, 2014). Aan jongeren in de doelgroep is deze kennis lastiger over te brengen, omdat ze vaak beperkte cognitieve capaciteiten hebben (zoals beperkingen in informatieverwerking) (van der Woude, 2018). Hierdoor kunnen deze jongeren minder goed informatie over seksuele gezondheid tot zich nemen.

Locus of control, attitude en affect

Laagopgeleide jongeren blijken een positievere houding tegenover een zwangerschap te hebben, wat gerelateerd is aan minder consequent condoom- en anticonceptiegebruik en het vaker krijgen van zowel geplande als ongeplande zwangerschappen (Graaf et al., 2017). Tevens heeft deze houding een relatie met hun ongunstig toekomstperspectief, omdat ze zich minder op hun opleiding en toekomstig werk richten (van der Woude, 2018). Daarnaast is de attitude ten aanzien van seks zonder relatie of liefde onder jongeren toleranter geworden. Een voorbeeld van locus of control is dat het bij je dragen van condooms door jongeren gezien wordt als de verantwoordelijkheid van jongens (Graaf et al., 2017). Jongeren uit een warm gezin met veel openheid en affectie geven aan beter te kunnen praten over seks met hun partner. Zij beginnen iets later met seks, beschermen zich beter tegen een ongeplande zwangerschap en zijn minder vaak dader of slachtoffer van seksueel geweld (NCJ, 2014).

Sociale invloed

Moeilijk lerende jongeren groeien vaker op in een thuissituatie en verdere sociale omgeving waar sprake is van complexe problematiek zoals alcohol en drugsmisbruik, schuldenproblematiek en verwaarlozing (van der Woude, 2018). Ongunstige gezinsfactoren dragen bij aan de kans op (meemaken van) seksueel overschrijdend gedrag en zwangerschap op jonge leeftijd (NCJ, 2014). Daarnaast kunnen vrienden een sociale druk creëren om seksueel ervaren te zijn om erbij te horen (NCJ, 2014). Ook spelen opvattingen over seksualiteit van leeftijdsgenoten een rol bij grensoverschrijdend gedrag (NCJ, 2014).

Zelfbeeld en eigen-effectiviteit/vaardigheden

Hiernaast worden een negatief seksueel zelfbeeld (Cense et al., 2011) en een lage mate van eigen-effectiviteit (zelfvertrouwen dat gedrag ook daadwerkelijk uitgevoerd kan worden) genoemd als oorzaken voor risicovol seksueel gedrag (NCJ, 2014). Tevens is bij moeilijk lerende jongeren is vaak sprake van verminderde sociale vaardigheid in complexe situaties, zoals moeite hebben met interpreteren van signalen van een ander en het zelf duidelijk communiceren van wensen en grenzen (Cense et al., 2011)(van der Woude, 2018).

Aan te pakken factoren

De determinanten waar de interventie op inspeelt zijn gebaseerd op de 'Theory of Planned behaviour' en het 'Health Belief Model' (Bartholomew et al., 2016): kennis,

risicoperceptie, attitude, sociale invloed en vaardigheden/eigen-effectiviteit. Ook locus of control en affect worden aangepakt in de interventie om op deze manier alle gedragingen aan te kunnen pakken. De verschillende problemen, zoals hierboven genoemd, worden namelijk veroorzaakt door verschillende gedragingen die door een combinatie van verschillende determinanten worden beïnvloed. Omdat het gedrag samenhangt met alle determinanten kan dus niet worden gericht op kennisvermeerdering alleen. Bij ieder subdoel zijn al deze determinanten nodig om het gedrag te beïnvloeden, dat wil zeggen veilig vrijen, prettige relaties en seks hebben (wensen en grenzen stellen) en zwangerschap uitstellen. Vanuit Intervention Mapping zijn er op basis van de subdoelen benoemd onder paragraaf 1.2, veranderdoelen opgesteld op basis van de gedragsdeterminanten. In Tabel 1 zijn voorbeelden weergegeven van veranderdoelen bij de verschillende subdoelen en de bijbehorende determinanten per thema (matrices zijn opvraagbaar bij Soa Aids NL voor het complete overzicht).

Tabel 1. Voorbeelden van veranderdoelen en de bijbehorende determinanten per thema

Thema	Determinant	(Voorbeeld van een) subdoel	(Voorbeeld van een) veranderdoel
Veilig vrijen	Kennis	1. Jongeren gebruiken consequent en correct condooms om soa's en ongewenste tienerzwangerschap te voorkomen	Leggen uit wat veilig en onveilig vrijen is (soa preventie)
	Risicoperceptie	1. Jongeren gebruiken consequent en correct condooms om soa's en ongewenste tienerzwangerschap te voorkomen	Zijn er zich van bewust dat soa/hiv infectie gerelateerd is aan gedrag en niet aan risicogroepen
	Locus of control	1. Jongeren gebruiken consequent en correct condooms om soa's en ongewenste tienerzwangerschap te voorkomen	Zijn zich bewust van eigen verantwoordelijkheid om condooms te kopen en hierbij niet van een ander afhankelijk te zijn
	Attitude	1. Jongeren gebruiken consequent en correct condooms om soa's en ongewenste tienerzwangerschap te voorkomen	Erkennen dat de voordelen van condoomgebruik opwegen tegen de nadelen
	Affect	2. Jongeren gebruiken consequent en correct anticonceptie (voorbehoedsmiddelen zoals de anticonceptiepil en spiraal) om ongewenste tienerzwangerschap te voorkomen	Benoemen dat niet gebruik van anticonceptie tot gevoelens van spijt kan leiden
	Sociale invloed	2. Jongeren gebruiken consequent en correct anticonceptie (voorbehoedsmiddelen zoals de anticonceptiepil en spiraal) om ongewenste tienerzwangerschap te voorkomen	Hebben inzicht in wat belangrijke anderen vinden van verschillende vormen van anticonceptie
	Vaardigheden/eigen-effectiviteit	2. Jongeren gebruiken consequent en correct anticonceptie (voorbehoeds-	Geven aan vertrouwen te hebben ongewenste zwangerschap (en

		middelen zoals de anticonceptiepil en spiraal) om ongewenste tienerzwangerschap te voorkomen	ongewenst ouderschap) te kunnen voorkomen
Relaties en seksualiteit	Kennis	3. Jongeren hebben (te zijner tijd) gewenste seks als ze daar klaar voor zijn	Leggen uit dat je alleen zelf kunt bepalen wat jouw wensen en grenzen zijn in een bepaalde situatie
	Risicoperceptie	3. Jongeren hebben (te zijner tijd) gewenste seks als ze daar klaar voor zijn	Zijn zich bewust van de gevolgen als je de wensen en grenzen van een ander niet respecteert
	Attitude	3. Jongeren hebben (te zijner tijd) gewenste seks als ze daar klaar voor zijn	Geven aan een positieve houding te hebben ten aanzien van het ontsnappen uit risicovolle situaties (alcohol/ drugs, alleen zijn met vriend/in of dwang)
	Affect	4. Jongeren hebben prettige relaties wanneer zij daar klaar voor zijn	Beschrijven wat voor gevoelens het misbruiken van persoonlijke gegevens/ beelden oproepen
	Sociale invloed	4. Jongeren hebben prettige relaties wanneer zij daar klaar voor zijn	Zijn zich bewust van hoe anderen omgaan met social media beelden en foto's
	Vaardigheden/ eigen-effectiviteit	4. Jongeren hebben prettige relaties wanneer zij daar klaar voor zijn	Geven aan hoe ze veilig kunnen internetten en afspraakjes maken via internet
Zwanger- en ouderschap	Kennis	5. Jongeren gaan goed om met een onbedoelde zwangerschap	Beschrijven hoe een zwangerschap ontstaat
	Risicoperceptie	5. Jongeren gaan goed om met een onbedoelde zwangerschap	Zijn bewust van de negatieve gevolgen van stigmatisering op de jonge moeders/tienerzwangerschap
	Locus of control	5. Jongeren gaan goed om met een onbedoelde zwangerschap	Erkennen dat zowel het meisje als de jongen samen verantwoordelijk zijn voor het nemen van een zorgvuldig besluit
	Attitude	6. Jongeren (met een latente kindrewens) stellen ouderschap uit totdat ze erop voorbereid zijn	Hebben een positieve houding t.a.v. het uitstellen van ouderschap
	Affect	6. Jongeren (met een latente kindrewens) stellen ouderschap uit totdat ze erop voorbereid zijn	Erkennen de emoties die gepaard zijn met aankomende ouderschap
	Sociale invloed	7. Jongeren zoeken hulp en ondersteuning als ze vragen en/of problemen hebben met betrekking tot hun seksuele gezondheid en onbedoelde zwangerschap	Beschrijven hoe ze zo nodig sociale steun kunnen mobiliseren voor hulp tijdens en na de zwangerschap
	Vaardigheden/ eigen-effectiviteit	7. Jongeren zoeken hulp en ondersteuning als ze vragen en/of problemen hebben met betrekking tot hun seksuele gezondheid en onbedoelde zwangerschap	Zijn in staat bij de juiste persoon/instantie terecht te kunnen voor hulp

Verantwoording

De thema's waar de Herhalingsmodule zich op richt, 'veilig vrijen', 'relaties en seksualiteit & wensen en grenzen', en 'zwanger- en ouderschap' sluiten aan bij de problematiek die speelt bij laagopgeleide jongeren, aldus onder andere Graaf et al. (2017), NCJ (2014) en CBS (2019). De interventie is planmatig ontwikkeld aan de hand van het Intervention Mapping protocol en theoretisch onderbouwd aan de hand van twee theorieën, zoals hierboven beschreven. De theorieën vullen elkaar aan en dienen als basis voor de ontwikkeling van seksuele voorlichting via de interventie LLL Herhalingsmodule. Samen zorgen zij dat er aandacht is voor:

- Kennis, vaardigheden en eigen-effectiviteit, wat kan leiden tot gezond seksueel gedrag
- Risicoperceptie
- Attitude, locus of control en affect
- Sociale invloed van anderen op het seksuele gedrag van de doelgroep

Deze determinanten zijn de oorzaken van het risicogedrag van jongeren in pro en vmbo bb, met name inconsequent condoom- en anticonceptiegebruik (en daarbij het hogere risico op ongewenste zwangerschap en soa's), en grensoverschrijdend gedrag/seksuele dwang. De Herhalingsmodule is daarom gericht op deze oorzaken.

Met behulp van stap 1 en 2 van het Intervention Mapping protocol, zijn aan de hand van de determinanten die seksueel risicogedrag bij jongeren in pro en vmbo bb beïnvloeden een hoofddoel en 8 subdoelen opgesteld. In stap 3 zijn aan elk doel bijpassende theoretische methodieken gelinkt om die doelen te bereiken, bijvoorbeeld informatieoverdracht, modellering en actief leren. Deze zijn vervolgens omgezet in praktische technieken en oefeningen die in de Herhalingsmodule worden toegepast (bijvoorbeeld in de vorm van informatieve illustraties, invuloefeningen en uitspraken van jongeren). Dit maakt dat het type oefening geschikt is voor het doel dat het nastreeft en verhoogt daarmee de kans op effectiviteit (Bartholomew et al. 2016).

De interventie maakt gebruik van verschillende technieken om de gedrags- en veranderdoelen (matrices opvraagbaar bij Soa Aids NL) te realiseren. De meest gebruikte methoden, zoals modeleren, komen vanuit de sociaal-cognitieve theorie (Bartholomew et al., 2016). Andere gebruikte methoden zijn o.a. informatieverstrekking, elaboration, selecteren overtuigingen, overtuigende communicatie en coping strategieën plannen. In Tabel 2 is per determinant weergegeven welke methodieken en werkvormen in de interventie ingezet worden. In het omzetten van de methodieken naar de werkvormen is rekening gehouden met de doelgroep en de context om het zo geschikt mogelijk te maken: Zo is er minder tekst, grotere letters, meer doe opdrachten, visueel materiaal, directe boodschappen, een woordenlijst en uitleg van moeilijke woorden.

Voorbeeld: In les 4 over 'Veilig vrijen: Hoe doe je dat?' is één van de gedragsdoelen dat de leerlingen kunnen laten zien dat zij condooms op de juiste wijze kunnen gebruiken. De methoden die worden gebruikt om deze doelen te behalen zijn informatieverstrekking, elaboratie en modeling. Ook worden de leerlingen zelf aan het werk gezet (actief leren). De leerlingen lezen in het leerlingenmagazine een stripverhaal over wat jongens en meisjes van condooms vinden (p.28), nemen de tekst over waar ze condooms kopen door en vullen de oefening in waar zij condooms bewaren (p.29). Ze lezen en bekijken de informatie over hoe ze condooms gebruiken (p. 30-31). Leerlingen nemen het overzicht met middelen tegen zwangerschap door (p.33) en passen de informatie toe in de opdrachten (p.34-35)

Tabel 2. Methodieken en werkvormen van de interventie per determinant

Determinant	Methodiek	Werkvorm/toepassing lespakket
Kennis	Informatieoverdracht	Leerlingenmagazine: tips, e-mail vraag- en antwoorden, weetjes en korte tekstjes Uitleg van moeilijke woorden Informatiebladen: tekst en plaatjes
	Visuele/ schematische weergave	Leerlingenmagazine: informatieve illustraties, stripverhalen
	Elaboratie	Leerlingenmagazine & werkbladen: invuloefeningen
Risicoperceptie	Actief leren	Leerlingenmagazine: invuloefening /quiz Films met vragen
	Bewustwording Confrontatie	Film: uitspraken en meningen van jongeren Leerlingenmagazine: citaten en verhalen van jongeren, tips, e-mail vraag en antwoord Docentenhandleiding: discussie (klassikaal)
	Re-evaluatie van de omgeving	Leerlingenmagazine: invuloefening en citaten jongeren Docentenhandleiding: discussie in de klas (klassikaal)
	Scenario gebaseerde risico informatie	Leerlingenmagazine: stel je voor scenario's, citaten van jongeren Film: verhalen van jongeren
	Personalisering van risico	Leerlingenmagazine: invuloefening, Stripverhalen, citaten jongeren Film: meningen
	Modelling	Leerlingenmagazine: stripverhalen, e-mail vraag en antwoord, citaten van jongeren Film: uitspraken van jongeren
Attitude	Zelfevaluatie	Invuloefeningen (leerlingenmagazine) Discussie (klassikaal)
	Elaboratie	Leerlingenmagazine: informatieve tekstjes en illustraties, e-mail vraag en antwoord en invuloefeningen Docentenhandleiding: discussie (klassikaal) Informatiebladen Werkbladen: invuloefeningen
	Modelling	Leerlingenmagazine: stripverhaal, uitspraken van jongeren Film: uitspraken van jongeren, meningen
	Confrontatie	Leerlingenmagazine: uitspraken van jongeren, invuloefeningen, e-mail vraag en antwoord Werkbladen: invuloefeningen Film: uitspraken van jongeren
	Argumenten	Leerlingenmagazine: informatieve tekstjes, meningen Film
	Voor- en nadelen	Leerlingenmagazine: informatieve tekstjes en tips, stripverhaal en uitspraken van jongeren, invuloefening Werkbladen: invuloefeningen Informatiebladen
	Klassieke conditionering	Leerlingenmagazine: herhaling van informatie (bv. Bij anticonceptie en condoomgebruik)
	Perspectief van ander aannemen	Leerlingenmagazine: stripverhalen
	Geanticiperde spijt / opluchting	Leerlingenmagazine: verhaal en invuloefening

	Modeling	Leerlingenmagazine: stripverhaal, uitspraken van jongeren, meningen Film
Subjectieve norm	Norm/verwachtingen/ goedkeuring communiceren Sociale vergelijking Modeling	Leerlingenmagazine: stripverhaal, uitspraken van jongeren Film
Eigen-effectiviteit / vaardigheden	Oefenen	Anticonceptiekoffer, oefenen met condooms omdoen
	Coping strategieën bedenken	Leerlingenmagazine: tips, stripverhaal en invuloefening Informatiebladen
	Vorbereidend eigen handelen	Leerlingenmagazine: tips, invuloefening Instructie bijv condoomgebruik Informatie/werkbladen
	Doelen stellen	Leerlingenmagazine: tips
	Handelingsperspectief/ alternatief bieden	Leerlingenmagazine: tips

Bij het ontwikkelen van de Herhalingsmodule is rekening gehouden met de specifieke kenmerken van de doelgroep jongeren op een laag onderwijsniveau. Zo is het taalgebruik versimpeld en zijn er veel visuele elementen gebruikt. Hiernaast is oefenstof concreet gemaakt en is gezorgd dat deze aansluit bij de belevingswereld van de jongeren en worden abstracte begrippen vermeden. Deze elementen zorgen voor een hogere effectiviteit bij de doelgroep van moeilijk lerende jongeren (De Wit et al. (2011, geciteerd in Zoon, z.d.) Daarnaast is de lesstof gestructureerd en vereenvoudigd door in de lesstof hoofd- en bijzaken te onderscheiden en te doseren, dit heeft volgens onderzoek een positief effect bij de doelgroep (Zoon, z.d.). Ook worden bijvoorbeeld meer onderdelen klassikaal voorgelezen zodat leerlingen zelf minder hoeven te lezen. De interventie ziet er visueel aantrekkelijk uit, er worden beeldverhalen en video's ingezet die aansluiten bij de belevingswereld.

Herhaling van informatie is bij de doelgroep van laagopgeleiden in de derde en vierde klas zeer belangrijk. Leerstof zakt na verloop van tijd weg (Schmeier & Bootsma, 2018). Wanneer de LLL lessen in de onderbouw worden gegeven, is de informatie ook nog niet voor alle leerlingen relevant. Vaak hebben deze jongeren op deze latere leeftijd in de bovenbouw meer praktijkervaring waardoor de lesstof relevanter wordt en andere vragen spelen waarop kan worden ingegaan. Hiernaast heeft de Herhalingsmodule een positieve insteek. Uitgangspunt hierbij is dat leerlingen leren hoe (seksuele) relaties op een prettige en veilige manier aangegaan kunnen worden.

4. Onderzoek

Onderzoek naar de uitvoering

- Pre-productieonderzoek (2015) uitgevoerd en gerapporteerd door Soa Aids Nederland in samenwerking met Stichting Ambulante Fiom en Rutgers (Schutte, Meijer, Giepmans, van Loon & de Neef, 2015).

Dit onderzoek ging vooraf aan de ontwikkeling van de Herhalingsmodule. Kwalitatief onderzoek is uitgevoerd aan de hand van semi-gestructureerde interviews met 6 docenten en 4 GGD medewerkers (docenten die de doelgroep goed kennen en GGD medewerkers die ervaring hebben in de school-setting en kennis hebben over de thema's). Het doel was om een beeld te vormen van hoe de Herhalingsmodule er uiteindelijk eruit kan komen te zien (thema's; werkvormen; aansluiting doelgroep). De belangrijkste uitkomsten van het onderzoek waren dat het onderbouwpakket van LLL erg goed gevonden werd en dat de Herhalingsmodule hierbij zou kunnen aansluiten (mits met iets 'volwassener' uitstraling). De Herhalingsmodule werd ook als belangrijk en gewenst gezien voor deze doelgroep die veelal al ervaringen opdoet met relaties en seks. Daarnaast werden verschillende karakteristieken van de doelgroep genoemd waar rekening mee gehouden moet worden, zoals een beperkte spanningsboog en visueel ingesteld zijn). Het thema dat werd gemist in het huidige aanbod is tienerzwangerschappen en hoe daarmee om te gaan. Suggesties werden gedaan voor gewenste werkvormen. Deze uitkomsten van het pre-productieonderzoek zijn allen meegenomen in de ontwikkeling van de LLL Herhalingsmodule (zie bijlage pre-productie onderzoek).

- Pre-test (2016) uitgevoerd door Soa Aids Nederland in samenwerking met Universiteit Maastricht (van der Meulen, 2016).

Het doel was om te onderzoeken wat docenten in praktijkonderwijs- en vmbo en de leerlingen op deze onderwijsinstellingen vonden van de eerste les van de Herhalingsmodule, en wat verbeterd kon worden. Er zijn kwalitatieve dataverzamelmethode gebruikt (semigestructureerde diepte interviews onder 5 praktijkonderwijs docenten en 3 vmbo docenten; 4 focusgroepen onder leerlingen). De belangrijkste resultaten van dit onderzoek waren dat docenten en leerlingen de les zonder uitzondering positief waardeerden. Wel gaven alle docenten aan dat het niet haalbaar was om deze les in één lesuur te geven. Daarnaast was behoefte aan enkele actievere werkvormen. Ook werd diversiteit als thema gemist. Op basis van de uitkomsten zijn er aanpassingen doorgevoerd aan het materiaal, namelijk het aanpassen van de volgorde van de les, meer voorbeelden van seksuele diversiteit in de verhalen van jongeren, actievere werkvormen (het stopzetten van films om vragen te beantwoorden, quiz-en tijdens de les etc.) zodat de lessen minder uit lezen bestaan, tips in de docentenhandleiding hoe de les uit te voeren, en enkele vormgevingsaanpassingen (zie bijlage pre-test).

- Procesevaluatie (2018) uitgevoerd door Soa Aids Nederland in samenwerking met Universiteit Maastricht (Musa, Schutte & Mevissen, 2018).

Er is een procesevaluatie uitgevoerd d.m.v. kwalitatieve analysemethoden om te onderzoeken hoe de Herhalingsmodule in de praktijk werd gebruikt en hoe dit werd ervaren. Data werd verzameld op 7 scholen door interviews met 7 docenten, 5 focusgroepen met 5 of 6 leerlingen per focusgroep, 6 klassenobservaties, 3

docentenlogboeken en klassenvragen.

Over het algemeen waren docenten en leerlingen erg positief over de Herhalingsmodule. Op basis van de verbeterpunten zijn enkele aanpassingen doorgevoerd aan het materiaal: De lay-out is rustiger gemaakt; de volgorde van opdrachten is aangepast; en de vindbaarheid van de materialen is verbeterd (zie bijlage procesevaluatie).

- Het bereik van de Herhalingsmodule wordt jaarlijks bepaald door de bestelcijfers van de leerlingenmagazines van het lespakket. Cijfers van het schooljaar 2018-2019 worden hier besproken. Er kan niet met zekerheid worden gezegd of de leerlingenmagazines ook daadwerkelijk worden gebruikt. Dit kan alleen door middel van de procesevaluaties elke 1 á 2 jaar. Daarnaast is bekend dat sommige scholen leerlingenmagazines hergebruiken. Hierdoor is er een kleine speling mogelijk in de daadwerkelijke bereikcijfers.

De Herhalingsmodule is sinds schooljaar 2018-2019 landelijk beschikbaar. Sinds september 2018 tot augustus 2019 hebben 38 praktijk en vmbo scholen het lespakket aangeschaft en zijn er 1.856 leerlingenmagazines verkocht.

In 2018 zijn 60 GGD professionals getraind over de Herhalingsmodule, en in 2019 zijn er 35 GGD professionals getraind.

5. Samenvatting Werkzame elementen

Deze interventie heeft gebruik gemaakt van planmatige ontwikkeling van de Herhalingsmodule door middel van het Intervention Mapping protocol (Bartholemew et al., 2016) wat geldt als de basis voor effectief werken.

De doelgroep en docenten zijn betrokken bij de ontwikkeling van de inhoud en vormgeving zodat:

- De inhoud van de interventie is aangepast op de (leeftijd en) belevingswereld van de doelgroep en docenten
- De lay-out van de lesmaterialen is aangepast op de specifieke doelgroep (makkelijk taalgebruik, visuele elementen).

De interventie kent de volgende inhoudelijke werkzame elementen:

- De Herhalingsmodule sluit aan bij de leeftijd en belevingswereld van de doelgroep door gebruik te maken van actieve en interactieve werkvormen, zoals klassikale discussies en het gebruik van ervaringsverhalen.
- De inhoud van de Herhalingsmodule wordt aan leerlingen onderwezen op het moment dat de informatie voor de doelgroep relevant is (zowel wanneer eerder LLL onderbouw module is gevolgd als wanneer leerlingen de informatie voor het eerst krijgen).

De interventie kent de volgende praktische werkzame elementen:

- Lessen worden begeleid door een docent die de leerlingen kent en die voor de leerlingen een veilige omgeving kan creëren en hierin ondersteund wordt door het lesmateriaal, de docentenhandleiding en de website www.lesgevenindiefde.nl
- Er is de mogelijkheid tot het op maat maken (tailoring) van de interventie voor de doelgroep: de interventie kan geheel of gedeeltelijk ingezet worden, zodat ze aansluiten bij de behoeften in de klas.
- Herhaling van eerder gegeven lesstof op het moment waarop het onderwerp relevant is waardoor deze beter blijft hangen
- Goede begeleiding voor docenten (uitgebreide handleiding en mogelijkheid voor training en daardoor kwaliteitsbewaking van de interventie) en daardoor makkelijk uitvoerbaar.
- Train de trainer workshops voor GGD-medewerkers.

6. Aangehaalde literatuur

Bartholomew, L. K., Parcel, G. S., Kok, G., Gottlieb, N. H., & Fernández, M. E. (2016). *Planning health promotion programs: an intervention mapping approach* (third edition). San Francisco, USA: Wiley Imprint.

CBS. (2019). Leerlingen, deelnemers en studenten; onderwijssoort, woonregio. Online beschikbaar via: <https://opendata.cbs.nl/statline/#/CBS/nl/dataset/71450ned/table?fromstatweb> [geraadpleegd: 15-01-2020]

Cense, M. Dissertatie: Navigating a bumpy road. 2019. Amsterdam, Vrije Universiteit Amsterdam.

Cense, M., Grauw, de S. & Vermeulen, M. (2019). Gewoon, het taboe eraf halen. Wat leerlingen willen van seksuele vorming. Online beschikbaar via: <https://www.seksuelevorming.nl/sites/seksuelevorming/files/PDF/Gewoon-het-taboe-erf-haleninclomslagsept2019.pdf> [geraadpleegd: 26-01-2020]

Cense, M., Walle, van de R. & van Dijk, L. (2011). Moeilijk lerende jongeren over seks en grenzen. Online beschikbaar via: <https://www.rutgers.nl/sites/rutgersnl/files/PDF-Onderzoek/MoeilijkLerendeJongeren.pdf> [geraadpleegd: 08-01-2020]

Graaf, H. de, Borne, M. van den, Nikkelen, S., Twisk, D. & Meijer, S (2017). *Seks onder je 25e: Seksuele gezondheid van jongeren in Nederland anno 2017*. Delft: Eburon.

Gupta, N., Kiran, U. & Bhal, K. (2008). Teenage Pregnancies: Obstetric characteristics and outcome. *European Journal of Obstetrics & Gynecology and Reproductive Biology*, 137, 165-171.

Movisie (2018). Factsheet: Seksueel Grensoverschrijdend Gedrag Tussen Jongeren. Online beschikbaar via: <https://www.huiselijkgeweld.nl/doc/factsheets/seksueel-grensoverschrijdend-gedrag-tussen-jongeren-onderling-2018.pdf> [geraadpleegd: 18-07-2019]

Nederlands Centrum Jeugdgezondheid (2014). Richtlijn: Seksuele ontwikkeling. Online beschikbaar via: <https://www.ncj.nl/richtlijnen/alle-richtlijnen/richtlijn/seksuele-ontwikkeling> [geraadpleegd: 15-01-2020]

RIVM (n.d). Ongewenste zwangerschap. Online beschikbaar via: <https://www.loketgezondleven.nl/gezonde-gemeente/leefstijlthemas/seksuele-gezondheid/cijfers-en-feiten-seksuele-gezondheid/ongewenste-zwangerschap> [geraadpleegd: 15-01-2020]

Schmeier, M., & Bootsma, M. (2018). Herhalen als leerstrategie: door oefening vaardig. *Jeugd in school en wereld*, 102(9), 18-21.

Schutte, L. Dissertatie: Implementation strategy for the school-based sex education program Long Live Love: A Dynamic Process. 2017. Maastricht; Maastricht University.

Vanwesenbeeck, I., Zessen, van, G., Ingham, R., Jaramazovic, E. & D, Stevens, D. (1999) Factors and processes in heterosexual competence and risk: An integrated review of the evidence. *Psychology and Health*, 14: 25-50.

Woude, van der S.L. (2018). Praktijkonderwijs biedt jongeren in een kwetsbare positie perspectief op werk! Strategische visie Sectorraad Praktijkonderwijs. Online beschikbaar via:

https://www.praktijkonderwijs.nl/storage/paginas/September2018/Sectorraad%20Pro%20-%20Strategische%20visie%20-%2002B_web1.pdf [geraadpleegd: 15-01-2020]

Zoon, M. (2012). Wat werkt bij jeugdigen met een licht verstandelijke beperking? Online beschikbaar via: https://www.nji.nl/nl/Download-NJi/LVB_Wat_werkt.pdf [geraadpleegd: 08-01-2020]

7. Praktijkvoorbeeld

Praktijkschool – Herhalingsmodule Les 6 'Jong een kind krijgen'

Voorbeeld uit lesobservatie tijdens procesevaluatie, juni 2018.

Aan het begin van de les, de 6^e en laatste in de lessenserie, worden de leerlingenmagazines uitgedeeld en is er rumoer. Alle leerlingen hadden bij de eerste les hun naam op hun magazine geschreven. De docent begint met de les en de leerlingen luisteren aandachtig.

Een filmpje wordt geïntroduceerd door de docent. De leerlingen kijken naar de film en er wordt gelachen om de gebeurtenissen in de film. Een leerling zegt 'is wel goed' als de moeder in de film streng reageert op haar kind. De film wordt gepauzeerd en de leerlingen beantwoorden de vragen. Er is wat rumoer omdat de leerlingen onderling de vragen bespreken. De docent wijst per vraag een leerling aan die zijn/haar antwoord moet oplezen.

Vervolgens wordt de film verder afgespeeld. Een leerling reageert met een 'wow' als een meisje in de film vertelt dat ze 15 was toen ze zwanger werd. Verder kijken de leerlingen aandachtig en zijn ze stil. Nu schrijven sommige leerlingen al antwoorden op tijdens de film. Er wordt door een leerling 'jezus' gezegd als het meisje in de film vertelt over wachtlijst van 7 jaar voor een woning. De docent kijkt de leerling aan, maar zegt verder niks.

Na de film en de opdrachten vertelt de docent nog kort over de anticonceptiepil. Daarna vraagt een leerling waarom je misselijk wordt tijdens de zwangerschap. De docent legt uit dat dit komt door de hormonen. Een andere leerling vraagt 'Als je een soa hebt, hoe kom je er dan vanaf?'. De docent vertelt dat je naar de dokter moet gaan en dan medicijnen kunt krijgen. Daarna vertelt de docent dat je van sommige soa's niet kunt genezen. De docent vraagt aan de leerlingen of ze een aantal soa's kennen. Leerlingen kunnen een aantal soa's benoemen en deze worden klassikaal besproken.

De docent vraagt of er verder nog vragen zijn. Geen van de leerlingen heeft een vraag. De leerlingen beginnen met hun spullen inpakken en de les wordt afgesloten. De leerlingen mogen de leerlingenmagazines nu mee naar huis nemen, omdat dit de laatste les was.

Samenwerking erkenningstraject

Het erkenningstraject wordt in samenwerking uitgevoerd door het Nederlands Jeugdinstituut (NJI), het RIVM Centrum Gezond Leven (CGL), het Nederlands Centrum Jeugdgezondheid (NCJ), het Kenniscentrum Sport & Bewegen, Vilans, het Trimbos Instituut en MOVISIE. Door samen te werken aan het beoordelen van interventies volgens eenduidige criteria streven wij naar kwaliteitsverbetering in de betrokken werkvelden.

